

*„A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc”-konferencia
„Carpathian Basin, Hungarians and Byzantium”-conference
„Das Karpatenbecken, die Ungarn und Byzanz”-Konferenz*

Szeged. 2012. május 21-22.

Szeged, 21-22. May 2012. / Szeged, 21-22. Mai 2012.

Bizantinológia–régészet–magyar őstörténet.

A sarkel-kérdés az újabb régészeti adatok fényében

A hazai bizantinológia egyik kiemelkedő kutatási területének számít a magyar őstörténettel kapcsolatos forrásadatok elemzése. Ezek fókuszában eddig többnyire a magyarok elődeinek a kelet-európai sztyepp régióban való feltűnésének időrendi vizsgálata állt, illetve VII. (Bíborbanszületett) Konstantin egyik művének, a *Birodalom kormányzásáról* (DAI) című munkájának magyarokra vonatkozó adatainak értékelése. Ez utóbbiak között kiemelkedő szerepet játszott a Sarkel-probléma, mely alapján a legtöbb kutató a 842. évet, mint *terminus ante quem* időpontot jelölte meg a magyarok elődeinek a Dontól nyugatra való feltűnésének időpontjaként. Ennek bizonyítására azonban a – korábban többnyire nagyvonalúan kezelt – további forrásadatok kritikai elemzése mellett a kérdés régészeti oldalát is át kell tekintenünk az újabb kutatási eredmények alapján.

Az Alsó-Don mentén feltárt bal parti Cimljanszk-i erőd Sarkellel való azonosítása mellett foglalt állást a lelőhelyet feltáró szovjet régészek többsége (pl. M. I. Artamonov, R. A. Rappoport, Sz. A. Pletnyova), véleményük általánosan elfogadottá vált. Ugyanakkor tagadták az erőd felépítésében a bizánciak szerepét és egy helyi, „eurázsiai-típusú” kazár építményről beszéltek, melyhez mindössze a technológiát – főként a tégláégető kemencéket – adták a bizánciak. Véleményüket a falak alapozásának hiányával, a bizánciaktól eltérő téglaméretekkel, illetve az erőd alaprajzának a bizánciaktól eltérő sajátosságaival igyekeztek alátámasztani. Bár az erőd területén feltárt – feltehetően kherszoni eredetű – bizánci kőfaragványok mellett bizánci érmék, illetve egy jellegzetes csontfésű is előkerült, a kutatásban mind a mai napig nem tisztázott az erőd építésében az írott forrás által is támogatott bizánci részvétel kérdése.

Az újabb régészeti kutatások alapján ma már elmondhatjuk, hogy bár az Alsó-Don mentén más téglakerőd is szóba jöhetne Sarkel azonosításának alternatívájaként (pl. Szemikarakorszkoje-gorogyiscse), a legtöbb érv a bal parti Cimljanszk-i erőd mellett szól. Még annak fényében is, hogy ez utóbbinál a bizánci forrásadattal ellentétben van a felszínről közvetlenül elérhető és építőanyagként felhasználható kő. Ebből épült egyrészt a Cimljanszk-i mikrorégióban a jobb parti erőd, illetve a közelmúltban ismertté vált – gyakran harmadik Sarkelként emlegetett – szintén jobb parti kővár, a Kamysovszkoe-gorogyiscse.

G. E. Afanasz'ev ugyanakkor tételes elemzéssel bizonyította, hogy mind a téglák méretei, mind pedig az alaprajz a bizánci szabványoknak megfelelően készültek: a bizánci láb mértékegység (=0,3123 m) használata egyértel-

műen kimutatható. Az alaprajz elrendezése, a bástyák száma, a falhosszúságok és vastagságok arányai szintén a bizánci erődépítészet sajátosságainak felelnek meg. Továbbmenve az is valószínűnek tűnik, hogy a bal parti Cimljanszk-i erődhez előképként a vár építésével megbízott Petronasz Kamaterosz azt az Aszparos néven ismert római eredetű erődöt használta fel, mely abban a bizánci provinciában található, ahonnan a források alapján Petronasz érkezett.

A magyar őstörténet számára azonban mindez továbbra is csak akkor lenne releváns, ha azt tudnánk bizonyítani, hogy Sarkel a magyarok ellen épült, amelyet azonban továbbra sem támasztanak alá kellő érvek. A magyarok elődeinek szállásterületével kapcsolatban a 830–840-es évekre vonatkozóan még kevés a fogódzónk, az *Annales Bertiniani*, illetve a *Georgius Monachus Continuatus* néven ismert bizánci forrás esetében még nagyon ellentmondásosak a magyarok elődeinek feltűnéséről szóló adatok.

A Cimljanszk-i mikrorégióban feltárt, közel egy időben épült három erőd szerepét valószínűleg tágabb kitekintésben érthetjük meg. A szaltovói-kultúrkörön belül a közvetlenül a kazárokhoz köthető mintegy 200 lelőhely (Szokolvszkaja Balka-horizont) szintén ebből a mikrorégióból ismert: az Alsó-Don, valamint a Szal és Manycs-folyók által bezárt területen. Régészetiileg tehát ma a kazár szállásterületet a legnagyobb valószínűséggel az Alsó-Don vidékére helyezhetjük. Így Sarkel nem pusztán, mint határ menti erőd, hanem mint a kazár uralmi központ egyik építményeként (is) értelmezhető.

Az erődített településnek a távolsági kereskedelemben játszott szerepe vitán felül áll. Természetesen védelmi funkciója sem vitatható el, itt azonban látni kell, hogy nem egy egyedi, elszigetelt jelenséggel van dolgunk a Kazár Kaganátus nyugati határán. Bizánci-kazár összefogással a 9. század első felében egy összetett védelmi rendszer épült ki egyrészt a Don–Donyec-mentén, másrészt délen, a Kaukázus középső vidékén (a Humarinszkoe-gorogyiscse kővára), ahol a bizánci jelenlétet további leletek is bizonyítják. Feltehetően ezzel a folyamattal áll összefüggésben Kherszon thema megszervezése is.

Hogy mindennek háttérében a 9. század elején robbanásszerűen fejlődő kelet-európai kereskedelem kontroljának fokozottabb bizánci igényét, vagy a kazár-arab viszony alakulását sejthetjük, az még további elemzést igényel. Sarkel esetében ugyanakkor a „Ki ellen épült?” kérdés megválaszolásához előbb annak tisztázására van szükség, hogy „Miért épült?”.

Dr. Türk Attila PhD
Móra Ferenc Múzeum

Byzantinology–Archaeology–Hungarian Prehistory
New archaeological results on the Sarkel problem

One of the most outstanding research fields of Hungarian Byzantinology is the analysis of the sources of the prehistory of the Hungarians. This has mostly focused on the chronological examination of the appearance of the ancestors of the Hungarians in the Eastern European steppe region, and the evaluation of the data concerning the Hungarians in the work of Constantine VII (Porphyrogenitus), *On the Administration of the Empire* (DAI). In the latter, the Sarkel problem plays a prominent role, on the basis of which most researchers mark the year 842 AD as the *terminus ante quem* of the appearance of the ancestors of the Hungarians to the west of the river Don. To prove this, however, beside the critical analysis of additional sources – previously handled only superficially in many works – we have to look at the archaeological side of the question, based on recent research results.

Most Soviet archaeologists excavating the site (M. I. Artamonov, R. A. Rappoport, S. A. Pletniova) agree, that the fort of Cimlyansk, found on the left bank of the Lower Don, can be identified with Sarkel, and their opinion has become generally accepted. At the same time, however, they denied the role of the Byzantines in the construction of the fort, instead they talked about local, “*Eurasian type*” Khazar structures to which only the technology – especially the brick kilns – was provided by the Byzantines. Their opinion was based on the lack of wall foundations, the size of the bricks differing from the ones used in Byzantium, and the specific features in the layout of the fort which were different from the Byzantine ones. Although some carved Byzantine capitals, Byzantine coins and a typical bone comb – probably from Chersones – were found in the area of the fortress, but the research is still unclear on the question of the Byzantine participation in the construction of the fortress, indicated by the written sources.

According to recent archaeological researches we may say that although there are other fortresses made of brick along the Lower Don that could also be identified with Sarkel (e.g. Semikarkorskoe gorodishche), most arguments favor the left bank fortress of Cimlyansk. Even in the light of the fact that in the latter case there are some stones available directly from the surface, usable as building material, in contrast to the Byzantine written source. From this material was constructed the right-bank fort in the Cimljansk micro-region, and another right-bank stone fortress which has become known recently – often referred to among the archaeologist as the “*third Sarkel*” – called Kamyshevskoe gorodishche.

At the same time G. E. Afanasev has proved through detailed analysis that all the bricks and the layout were made according to Byzantine standards: the use of the Byzantine foot (=0,3123 meters) can be clearly demonstrated. The arrangement of the layout, the number of towers, and the ratio of the thickness and length of the walls are also characteristic for Byzantine fortress architecture. Furthermore, it seems likely that the construction of the Cimlyansk left-bank fortress was based on the former Roman fortress of Apsaros (Adzharia, Georgia) which can be found very close to the Byzantium theme (Paphlagonia), where the Byzantine supervisor of the Sarkel construction, Petronas Kamateros came from.

However, all this would only be relevant for the prehistory of the Hungarians, if we could prove that Sarkel was built against the Hungarians; but that statement still has not been supported by proper arguments. Concerning the homeland of the ancestors of the Hungarians in the years around 830–840 AD we still do not have enough information, and in the known Byzantine sources, the *Annales Bertiniani* and *Georgius Monachus Continuatus*, the data on the appearance of the predecessors of the Hungarians are still rather contradictory.

The role of the three fortresses — approximately built at the same time — excavated in the Cimlyansk micro-region can be understood in a wider perspective. Within the Saltovo cultural-historical complex, the 200 archaeological sites that can be connected today directly to the Khazars (Sokolovskaya Balka-horizon) are found in the same micro-region: in the area bordered by the Lower Don, Sal and Manych rivers. Today we can say that from an archaeological point of view the area occupied by the Khazars is most likely placed in the region of the Lower Don. Thus Sarkel can be interpreted not only as a border fortress, but as one of the centers of the Khazar political formation.

The role of the fortified settlements in long-distance trade is unquestionable. Of course, the defensive functions cannot be denied either, but here we have to recognize that we are not dealing with a single, isolated phenomenon on the western border of the Khazar Khaganate. In the early 9th century a complex defensive system was built through Byzantine-Khazar cooperation in a section along the Don and Donetsk rivers, and in the south, in the central region of the Caucasus (the stone fort of Khumarinskoe gorodishche), where additional findings indicate Byzantine presence (e.g. silk finds from the Moshchevaya Balka cemetery). Presumably, this process is connected to the organization of Kherson theme by the Byzantine Empire as well.

What lies in the background? Is it the Byzantine need for the control of the booming 9th-century East European trade, or is it the development of Khazar-Arab relationships? More analysis is needed for an answer. In the case of Sarkel, before answering the question “Against whom was it built?”, first the question “Why was it built?” has to be clarified.